

УДК 351.766.2

Казміренко В. О. – кандидат юридичних наук,
викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ВИЯВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

Обґрунтовано обов'язок держави та суспільства захищати права дитини, зокрема право на життя та фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на здоровий і безпечний розвиток тощо. Доведено, що жорстоке ставлення негативно позначається на всіх аспектах фізичного, психічного та соціального становлення дитини, ускладнює процеси її зростання й дорослішання, унеможливаючи встановлення зрілих, безпечних відносин між дитиною та навколишнім світом, суспільством, окремими людьми.

Ключові слова: неповнолітні, насилля, жорстоке ставлення, фізичне насилля, психічне насилля.

З 2004 року в Україні набув чинності новий Сімейний кодекс. Наявність у його назві терміна «сімейний» зумовила необхідність законодавчо визначити поняття сім'ї, якого не було в жодному з попередніх кодексів. Зокрема, її визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дитини. У статті 150 цього Кодексу зазначено: «забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини»; «забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини». Стаття забороняє застосовувати до дитини будь-які форми насильства, запобігаючи насильству в сім'ї, оскільки ця заборона стосується найближчих родичів дитини – її батьків. Частина 6 забороняє застосовувати до дитини будь-які види експлуатації, а ч. 7 – фізичне та психологічне покарання. Заборона експлуатації дитини не суперечить обов'язку батьків готувати дитину до самостійного життя, що передбачає, зокрема, залучення її до суспільно корисної праці, самообслуговування, а також різних видів домашньої праці [1]. Діяльність дитини стає їх експлуатацією тоді, коли становить небезпеку для здоров'я або перешкоджає

отриманню освіти, завдає шкоди її фізичному, розумовому, духовному, моральному й соціальному розвитку. Тобто внаслідок того, що батьки покладають на дитину численні обов'язки з ведення домашнього господарства, дитина не відвідує заклади освіти, мало спить, недостатньо їсть, часто хворіє, має певні ознаки відставання розумового розвитку, обмежений світогляд тощо. Усі інші види експлуатації дитини є недопустимими за будь-яких обставин.

Батьки самостійно обирають засоби та методи виховання дитини, але виховні заходи не повинні принижувати людську гідність дитини. Ідеться про фізичні покарання, які в чинному законодавстві визначено як фізичне насильство. Фізичні покарання порушують права дитини на особисту недоторканність, захищати яку покликані норми цивільного права [2]. Низька ефективність раннього виявлення сімейного неблагополуччя призводить до того, що до служб у справах дітей зазвичай потрапляють сім'ї з дітьми на стадії глибокої кризи. Українці важке становище, у якому перебувають діти в таких сім'ях, зумовлює потребу в захисті їхніх прав з боку держави.

Жорстоке поводження визначають як фізичне або психічне насилля (побої, погрози, залякування тощо, а також замах на статеву недоторканність), застосування недопустимих методів виховання, приниження людської гідності дитини тощо; хронічний алкоголізм або наркоманія; будь-яка експлуатація дитини, примушення дитини жебракувати. Учинення умисного злочину щодо дитини передбачає замах на життя, завдання тяжких тілесних ушкоджень, доведення до самогубства, побої, катування тощо [3, с. 12–16].

Цивілізоване суспільство повинне гарантувати безпеку своїм громадянам, зокрема захищати дітей від різних негативних виявів сучасного життя. Захист прав дитини в Україні уможливають кримінально-правові засоби, до яких належать суворі санкції стосовно осіб, що вчинили злочин проти дитини. Кримінальний кодекс України загалом забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань.

В Особливій частині Кримінального кодексу України є чимало норм про злочини, потерпілими від яких можуть бути лише діти, або ж покарання за які посилюється в разі вчинення їх стосовно дитини [4]. Такими злочинами є посягання, спрямовані проти: новонародженої дитини (ст. 117, ч. 2 ст. 135, ст. 148);

малолітніх (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 135, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 146, ч. 3 ст. 149, ст. 150¹, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 299, ч. 3 ст. 307); дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволено працевлаштування (ст. 150); особи, яка не досягла статевої зрілості (ч. 1 ст. 155); осіб, які не досягли віку 16-ти років (ч. 1 ст. 156); неповнолітніх (ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181, ч. 2 та 3 ст. 300, ч. 2 і 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ст. 323, ст. 324); дітей (ст. 137, 164, 166, 167, 168, 169, ч. 1 ст. 442).

Актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми зумовлена тим, що різні види насильства над дітьми, ігнорування їхніх основних потреб негативно позначаються на розвитку, здоров'ї та житті дитини, порушують її соціалізацію, спричиняють бездоглядність і злочинність серед дітей. Достовірної статистики щодо дітей, зокрема потерпілих від жорстокого поводження, в Україні немає, передусім, через брак доступного механізму виявлення та системи обліку таких дітей. Певною мірою це зумовлено відсутністю визначення поняття «жорстоке поводження з дітьми» в юридичній практиці. Поширення жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, школі, мікросередовищі є очевидним і засвідчує відставання розвитку правової науки від потреб соціальної практики. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» виокремлено чотири види насильства в сім'ях: психологічне, фізичне, сексуальне й економічне. Численні соціологічні опитування дітей, проведені авторитетними науковими організаціями, свідчать про активне поширення насильства щодо дітей: від 40 до 50 % опитаних дітей констатували застосування до них різних форм насильства. Опитані батьки або дорослі також підтверджують активізацію насильства з боку інших осіб стосовно молодшого покоління. Батьки та дорослі зазвичай джерелом насильства вважають інших дітей, учителів, медичних працівників, а інколи – державних службовців. Діти визнають джерелом насильства батьків (вітчимів), старших братів або сестер, однокласників. Молодші за віком діти частіше зазнають фізичного насильства. Жертвами психологічного та сексуального насильства стають переважно підлітки. Економічне насильство не залежить від віку дитини та наявне протягом усього життєвого циклу опитуваних [3].

У засобах масової інформації висвітлюють лише найрезонансніші випадки насильства над дітьми. Адже зазначене явище тривалий час було закритою темою, до якої соціум і донині неохоче звертається. Домашнє насильство здебільшого сприймають як особисту справу сім'ї та замовчують. Діти не говорять про знущання над ними, часто вважають, що спричинили конфлікти власною поведінкою, сліди від побиття пояснюють випадковим травмуванням. Особливо високим є рівень домашнього насильства щодо дітей у сім'ї. Водночас дім, сім'я – це місце, де можна знайти розуміння й підтримку, допомогу та захист від небезпек навколишнього світу [5, с. 182–187].

Проте для багатьох дітей рідний дім буває небезпечнішим, ніж вулиця, коли ситуація загрожує не лише психічному й фізичному здоров'ю дитини, а й життю. Стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладений у свідомості й застосовується з покоління в покоління як найбільш ефективний і дієвий. Для дорослих насильство, передусім психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини. Статистика засвідчує, що саме в сім'ї вчиняють 30–40 % усіх тяжких злочинів. Здебільшого жертвами злочинів на підґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей самі залишають сім'ї, удаються до самогубства. Шкідливість фізичного покарання полягає передусім у тому, що воно збуджує нервову систему дитини. Її психіка грубішає, дитина втрачає чутливість до інших засобів виховання. Натомість ці «педагогічні методи» закріплюються у свідомості, згодом їх використовують для виховання власних дітей як найбільш впливові й ефективні.

У родині можуть бути різні типи виховання та підходи до взаємодії між членами сім'ї. Загалом можна виокремити два основні типи стосунків – демократичний та авторитарний. За умов демократичного стилю члени родини поважають один одного. Батьки багато часу проводять із дітьми, доброзичливо ставляться до них, прислухаються до їхніх думок, зважають на їхні інтереси. Міжособистісні конфлікти обговорюють на сімейних нарадах за участю всіх членів родини, які мають можливість вносити пропозиції щодо подолання конфліктних ситуацій. Члени сім'ї набувають здатності до альтернативних форм поведінки, коли об'єктивно висвітлюють як негативне, так і позитивне в стосунках між ними.

Авторитарний стиль ґрунтується на переконанні, що сила – найголовніше. Причому батьки вважають, що краще знають, як мають поводитися діти. На думку дорослого, йому краще відомо, як підпорядкувати собі дитину. Особа, яка зростає в авторитарній сім'ї, нерішуча й не впевнена в тому, чи має вона право взагалі ставити запитання, висловлювати власну думку, розв'язувати проблеми. Досить часто поведінка батьків зумовлена стереотипами, сформованими ще в дитинстві (їх самих так виховували). Вони нерідко бувають не задоволені власною дитиною, сприймають її як не пристосовану до життя і, відповідно, негативно до неї ставляться. Справами дитини батьки часто взагалі не цікавляться, вважаючи, що вона нічого в цьому житті досягти не може. Ідеться про надмірний контроль, прагнення відірвати дитину від реального життя, умовляння та залякування, «висловлювання» побажань. Зосередженість батьків на вирішенні питань утримання сім'ї скорочує час для спілкування з дитиною, спільного проведення дозвілля.

Нині багато сімей живуть у досить складних умовах. Різка погіршення матеріального стану є однією з причин збільшення кількості неблагонадійних сімей. Єдиної класифікації таких сімей ще не розроблено. Їх об'єднує психологічна напруженість, що спричиняє кризові ситуації, драми й трагедії як батьків, так і дітей. Причиною сімейного неблагополуччя зазвичай стають конфлікти міжособистісного, соціально-побутового, психофізичного й фізіологічного характеру. Чинниками є соціально-економічні, суспільно-політичні, моральні умови життя людей, біогенетична природа та нездатність долати труднощі. Рівень спілкування дітей у неблагонадійних родинах не відповідає вимогам належного виховання.

Причини дисфункції родинних стосунків можна класифікувати за такими ознаками: економічні (низький рівень доходів), асоціальні (залежні стани одного з батьків), психологічні (криза сімейних цінностей) [6].

Уявлення про те, що жорстоке поводження з дітьми, зокрема насильство над ними, відбувається лише в соціально неблагополучних сім'ях, сучасні дослідники вважають помилковим. Зловживання щодо дітей трапляються незалежно від класових, расових, культурних, релігійних, соціально-економічних аспектів. Наслідки жорстокого поводження з дітьми є руйнівними. У них виникають почуття меншовартості, власної

неповноцінності, бажання накласти на себе руки, а на цьому тлі – стійкі особистісні й поведінкові особливості, унаслідок загострення яких вони стають небезпечними для суспільства. З позиції охорони здоров'я жорстоке поводження з дітьми завдає шкоди здоров'ю дитини різного ступеня тяжкості.

Жорстоке поводження з дитиною з боку найближчих людей у сім'ї, з якими в уявленні дитини пов'язана безпека та захист, згубніше позначається на психіці дитини, ніж порушення її прав на вулиці, у школі, серед однолітків. Лише згодом, аналізуючи проблеми життя у власній сім'ї, взаємини з батьками своїх друзів, знайомих, ставлення до себе з боку вихователів і вчителів, дитина починає усвідомлювати, що стосунки з дорослими можуть ґрунтуватися на взаєморозумінні, доброзичливому ставленні та взаємній повазі. Пошук дитиною причин недоброзичливості з боку дорослих зводиться до самозвинувачень, що формує комплекс невпевненості, повної залежності від поведінки старших. Водночас може виникнути почуття відрази до старших, які пригнічують та не розуміють дитину, що спричиняє ненависть, агресію та непокору рішенням батьків і примусу. Через зневажливе ставлення до дітей, нав'язування їм власних поглядів і переконань батьки втрачають контакт із власною дитиною, що призводить до постійних конфліктів і напруження в сім'ї [4].

Найпоширенішим видом насильства, а отже, жорстокого поводження з дітьми, є психологічне. Незалежно від умов і форм насильства, воно неодмінно розпочинається й супроводжується емоційною жорстокістю, тобто психологічним насильством. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає цю категорію як насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та можуть завдавати або завдають шкоди психічному здоров'ю.

Англійський психіатр Д. Глазер вважає, що будь-яке насильство над дитиною, зокрема сексуальне, ґрунтується на відсутності або порушенні прив'язаності батьків до дитини, відторгненні, емоційному насильстві, яке є особливо підступним, оскільки завдає значної шкоди розвитку особистості. Дослідники М. Броссард і С. Харт зазначають, що психологічне насильство – це така одноразова чи систематично повторювана поведінка батьків

або вихователів, унаслідок якої дитина починає думати, що вона нікчемна, небажана, становить загрозу іншим та існує лише для задоволення потреб інших. Термін «патогенне батьківське виховання» запровадив дослідник феномену материнської депривації Дж. Боулбі, визначивши його як причину та наслідок багатьох невротичних симптомів, особистісних розладів, сімейних і подружніх проблем. Психологічне насильство є підґрунтям будь-якого насильства над дитиною, його вихідною формою, на підґрунті якої виникають фізичне й сексуальне насильство.

Зазвичай психологічне насильство виявляється в неадекватних батьківських установках і погрозах, емоційній депривації, тобто в такому ставленні до дитини, яке руйнує стосунки між нею та батьками. Найчастіше психологічне насильство поєднане з іншими видами насильства, яких дитина зазнає одночасно. До 1960-х років його не вважали окремим видом насильства. Визнання психологічної агресії (як вербальної, так і невербальної) психологічним насильством надало можливість у новому контексті класифікувати окремі вияви насильства й усвідомити специфічні наслідки зазначеного поводження з дітьми.

Систематичні вияви насильства у ставленні до дитини з боку батьків, опікунів, вихователів та інших дорослих науковці систематизували та згрупували. Часто використовують класифікацію, яку розробило Американське професійне товариство допомоги дітям, постраждалим від насильства. Зокрема, визначено такі основні форми психологічного насильства:

– відторгнення, тобто вербальні й невербальні дії, які демонструють несприйняття дитини, що принижує її гідність. Ідеться про вороже ставлення до неї, применшення її цінності, зокрема публічне висміювання за вияви природних емоцій (любові, горя, суму тощо), постійне висловлювання критики на її адресу, докорів тощо;

– тероризування – погрози вбити дитину, завдати їй фізичної шкоди, відправити в небезпечне чи страшне місце (залишення її в небезпечній ситуації, нереальні очікування від дитини, постановка перед нею надскладних завдань із погрозами покарати за невиконання їх, погроза застосувати насильство щодо неї або того, кого вона любить, наприклад тварин);

– ізоляція, тобто послідовні дії, спрямовані на позбавлення дитини можливості зустрічатися та спілкуватися з ровесниками чи дорослими, необґрунтоване обмеження її вільного

пересування, заборона встановлювати соціальні контакти з ровесниками або дорослими;

– експлуатація/розбещення – дії щодо дитини, які спричиняють розвиток у неї дезадаптованої поведінки (саморуйнівної, антисоціальної, кримінальної, девіантної тощо). Ідеться про: а) спонукання до антисоціальної поведінки, зокрема заняття проституцією, порнографією, злочинною діяльністю, уживання наркотиків, вияву жорстокості щодо інших; б) формування поведінки, яка не відповідає рівню розвитку дитини (інфантилізм), вимушене перебирання на себе ролі батьків тощо; в) перешкоджання природному розвитку дитини; розлучення дитини з близькими; позбавлення дитини права мати свої погляди, почуття, бажання;

– ігнорування, тобто відсутність адекватного емоційного реагування на потреби дитини, її прагнення спілкуватися, позбавлення дитини емоційного стимулювання (небажання або нездатність дорослого взаємодіяти з дитиною, спілкування з дитиною лише в разі крайньої необхідності, відсутність виявів прив'язаності й любові до дитини).

Отже, будь-яке насильство, зокрема психологічне, – це передусім вияв влади в міжособистісних стосунках. Примушування, гноблення, погрози, ігнорування, демонстрування неприязні, зловживання владою дорослого або старшого над дитиною систематично застосовують у спілкуванні та виховному процесі. Негативними наслідками такого ставлення є психологічні травми, які призводять до посттравматичних і психореактивних розладів. Порівняно з іншими видами насильства, психологічне більшою мірою залежить від культурних особливостей вираження емоцій, стилю спілкування в сім'ї й ставлення до дітей, а отже, є підґрунтям будь-якого насильства.

Якщо емоційні стосунки між близькими людьми та дитиною сформовано на засадах тиску, підкорення, то в дорослому віці дитина-жертва найчастіше потрапляє в залежність від інших – чоловіка (дружини), керівника, колеги. Нерідко емоційний голод і віктимні нахили особи спричиняють нерозбірливість у контактах. Таку поведінку суспільство сприймає як зіпсованість.

Іншим варіантом може бути гіперсоціалізаційне виховання, коли батьки перебільшують здібності дитини, її успіхи в навчанні, досягнення, водночас недооцінюючи або не враховуючи її реальних психофізичних можливостей. Дитину «піднімають на

п'єдестал», переконуючи у власній надзвичайності. Проте якщо з нею стається щось неприємне (наприклад, вона отримує двійки в школі, зазнає сексуального насильства тощо), батьки починають ставитися до неї як до зіпсованої, такої, що не виправдала їхніх сподівань і мрій. Унаслідок цього виховання формуються занижена самооцінка, неуспішність, порушення міжособистісного спілкування, віктимна поведінка та навіть суїцидальні наміри.

Шкільний період життя дитини є надзвичайно складним з огляду на високу ймовірність психологічного насильства та ризику стати його жертвою. З одного боку, функцію агресора в ставленні до дитини виконують діти старшого віку, з іншого – педагоги та батьки.

Останніми роками активно обговорюють тему насильства в школах. Проте конкретних даних щодо цього виду агресії немає. Шкільне середовище передбачає не лише позитивні умови для навчання, виховання та розвитку дітей, а й негативні. Йому притаманні авторитарний стиль спілкування вчителя з учнем, напруження в стосунках між ними, упередженість щодо учнів, домінування корпоративних інтересів над інтересами учнів, намагання захистити «честь» школи. Тривале перебування дитини в таких умовах може призвести до відхилень у стані здоров'я та поведінки. Намагання послабити психологічний тиск і поліпшити ситуацію, у якій вона опинилася, нерідко призводять до виявів агресії в поведінці дитини або деструктивних вчинків – невідвідування школи, утечі з дому тощо.

Найгірші наслідки для дітей має невтручання вчителів у конфліктні ситуації між учнями й ігнорування прохань про допомогу. Унаслідок цього конфлікти поглиблюються й нерідко переростають у масові бійки чи знущання групи дітей над своїм ровесником. Психологічне насильство становить серйознішу загрозу, ніж будь-яке інше неналежне ставлення до дитини. Психологи називають психологічне насильство «душогубством».

Фізичне насильство є найпоширенішим виявом жорстокого поводження з дитиною. Батьки та дорослі, які схвально ставляться до використання фізичних покарань, зазвичай ці дії вважають не жорстокістю й насильством, а методом виховання. Більшість людей переконані, що тілесне покарання дитини фізичним насильством стає лише тоді, коли необхідно звертатися до травматолога. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» фізичне насильство в

сім'ї визначено як умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, шкоди його честі й гідності. Водночас значення поняття «фізичне насильство над дитиною» не змінюється й у тому разі, коли дитину б'ють або завдають тілесних ушкоджень поза сім'єю: у школі, виховній установі, мікросередовищі тощо. Фізичне насильство як вид жорстокого поводження з дітьми, на жаль, є досить поширеним в українській практиці сімейного виховання, попри те, що Сімейний кодекс України забороняє батькам застосовувати фізичні й інші види покарання стосовно дітей.

Найчастіше до фізичного насильства над дітьми вдаються шляхом побиття рукою, ногою, різними предметами (паском, шнуром, стільцем, шлангом), дряпання нігтями тіла дитини. Унаслідок цього виникають фізичні травми, тілесні ушкодження, що загрожують здоров'ю та навіть життю. Дитина може отримати травми, переломи, порізи, укуси, опіки, струс чи забій мозку, пошкодження внутрішніх органів.

Наслідки фізичного насильства доволі легко виявити під час медичного огляду. Важливо вміти відрізнити умисно завдані тілесні ушкодження від випадкових, ураховуючи локалізацію синців і травм, їх розміри, форму, численність тощо. Про невідповідність ушкоджень свідчать: сліди від травм на плечах, грудях, сідницях, внутрішній поверхні стегон, у ділянці статевих органів, на щоках, у ділянці нижньої щелепи, на зовнішній поверхні вуха; контури ушкоджень, які на поверхні шкіри нагадують ті предмети, якими їх було завдано (пряжку паска, шнур, різку, палицю, відбитки пальців тощо); множинність синців і різні стадії їх розвитку – від почервоніння та підпухлості до жовто-коричневого або синьо-зеленого кольорів поряд зі свіжими синцями. Нерідко кривдники, які вдаються до фізичного насильства щодо дітей, не обробляють завдані травми, що становлять небезпеку для їх життя. Сліди від опіків, переважно від припалювання цигарками в місцях, закритих одягом, виявляють на грудях, животі, спині, ступнях, статевих органах. Після їх загоювання залишаються слабка пігментація та злегка втягнута серединка, що нагадує слід від вакцинації. Опіків також може бути завдано дитині гарячими металевими предметами, відтиски яких зберігаються на тілі після загоювання. Специфічні

сліди опіків у вигляді рукавичок або шкарпеток залишаються в дитини від занурювання окремих частин її тіла (кистей рук або ступнів) у гарячу воду чи іншу рідину. Фізичні травми, блювання, головний біль, крововиливи в кон'юнктиву ока, нудота, утрата свідомості – такі наслідки можуть наставати одразу після грубого фізичного насильства. Одним із наслідків може бути «синдром тряски». Коли роздратований поведінкою дитини дорослий хапає її, сила впливу на кровonosні судини мозку така, що відбуваються крововиливи [7]. Тоді з'являються супутні ознаки – синці на плечах, грудях дитини, які залишаються після стискання її руками за плечі й трясіння її в різні боки, а також переломи великих кісток (стегна, гомілки або ребер, передусім у дитини, яка ще не ходить). У такому разі від сильного стискання руками в ділянці грудної клітини дитини залишаються синці. Якщо в однієї дитини наявні повторні переломи в декількох місцях, то існує ймовірність того, що вона зазнає фізичного насильства. Нерідко дітям завдають різних травм внутрішніх органів черевної та грудної порожнин. Довести умисність таких дій надзвичайно складно. Крім фізичних травм, фізичне насильство може призвести до гострих психічних порушень: збудження, намагання кудись бігти, сховатися або, навпаки, зовнішньої байдужості. У дітей старшого віку може виникнути глибока депресія з почуттям власної неповноцінності.

Поняття «досвід» активно використовують у різних сферах психології. Нещодавно його термінологічний ряд доповнили категорією «травматичний досвід», яка швидко набула популярності, проте є ще недостатньо вивченою [8]. Насильство, зокрема фізичне, є тяжкою психологічною травмою. Саме тому необхідність вивчення впливу насильства на особистість дитини є нагальною проблемою.

Відчуття постійної загрози власній безпеці, яка для дитини є однією з ключових передумов її розвитку, може спричинити появу різноманітних поведінкових реакцій – від тривожності й замкнутості до гніву і неконтрольованої афективної поведінки. Англійські психологи Х. Хенкс та П. Стреттон визначили такі ознаки фізичного насильства:

– симптоми стресу (стан напруження, головний біль, психосоматичні симптоми);

- настороженість, збудження, унаслідок якого організм постійно перебуває в стані готовності до несподіваного нападу, страх болю;

- нав'язливі думки, які з'являються спонтанно та можуть супроводжуватися неконтрольованими агресивними діями стосовно інших людей;

- уникання будь-яких думок, згадок, розмов про травматичні події;

- сні, нічні кошмари, пов'язані з фізичним насильством.

Діти, які зазнавали фізичного насильства та приниження від близьких людей, обов'язок яких захищати їхні права, надалі можуть мати проблеми з довірою та безпечною прив'язаністю, що часто спричиняє появу психологічного дискомфорту й розладів у родинних стосунках, низьку самооцінку та складнощі соціального функціонування. Наслідком фізичного насильства над дитиною може бути агресивна поведінка, депресії, свідоме блокування спогадів про пережите насильство. Тривале фізичне насильство призводить до затримки розвитку дитини, що негативно позначається на успішності її навчання. Діти, до яких батьки застосовують фізичні покарання, з одного боку, є жертвами, а з іншого – нерідко самі стають агресорами.

Незалежно від того, хто чинить фізичне насильство над дитиною, одним із руйнівних наслідків цих дій є формування у скривдженого жорстокості та прагнення помститися. Здебільшого набутий досвід, навіть украй негативний, позначається на наступному поколінні. У контексті теми нашої статті необхідно зважати на те, що діти – жертви фізичного насильства – часто втрачають здатність протидіяти насильству, повагу до власного тіла, що спричиняє формування в них віктимної поведінки за умов загрози сексуальної експлуатації, використання їх у порнографічному бізнесі, проституції, торгівлі людьми тощо.

Найчастіше пересічні громадяни та спеціалісти із соціального захисту дітей не пов'язують поширене в Україні насильство над дітьми з виявами жорстокості. Батьки досить активно реагують на випадки насильницьких дій із боку третіх осіб щодо своєї дитини, водночас принижуючи та фізично караючи власних дітей. Фахівці з питань захисту прав дитини проводять численні наради, круглі столи із запобігання жорсткому поводженню з дітьми, а свою дитину готові карати фізично за непослух і погані оцінки. Саме це є свідченням суттєвого порушення прав дітей на життя, свободу,

інформацію, особисту недоторканність, честь і гідність у сучасних умовах, становлячи реальну загрозу в системі захисту прав дитини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Назва з екрана.
2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.
3. Волинець Л. С. Надання допомоги дітям – жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. – Київ : К.І.С., 2011. – 132 с.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
5. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2–3. – С. 182–187.
6. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Л. М. Черенько, С. В. Полякова, А. Г. Реут та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соц. Досліджень НАН України, 2009. – 288 с.
7. Журавлева Т. М. Помощь детям – жертвам насилия / Т. М. Журавлева, Т. Я. Сафонова, Е. И. Цымбал. – М. : Генезис, 2006. – 112 с.
8. Макаруч А. В. Психологические последствия насилия в детей 10–13 лет [Электронный ресурс] / А. В. Макаруч. – Режим доступа: www.lib.ua-ru.net. – Загл. с экрана.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2017
